

ONUR GEZER
Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler

ONUR GEZER Ankara'da doğdu. Ege Üniversitesi'nde tarih öğrenimi gördükten sonra Dokuz Eylül Üniversitesi'nde başladığı "Osmanlılarda esrar" konulu tezini Anadolu Üniversitesi'nde tamamlayarak yüksek lisans derecesi aldı. Halen aynı üniversitenin tarih bölümünde Osmanlı dönemi toplumsal hayat alanında doktora ve diğer çalışmalarına devam etmektedir.

İletişim Yayınları 2931 • Tarih Dizisi 148

ISBN-13: 978-975-05-2958-0

© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

I. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI MINYATÜR "Homme fumant du cannabis" (Esrar içen adam),

Album de peintures, Fransa Ulusal Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü,
nr. Arap 6077, Türkiye, 1702, f. 12v, eser sahibi bilinmiyor, (detay)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ONUR GEZER

Hayaller Sancağının
Kuru Sarhoşları

Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler

*Netice Sultan, Ramazan Usta
ve üç M, bir N'ye...*

İÇİNDEKİLER

BAŞLAMADAN BİRKAÇ SÖZ	9
GİRİŞ	
İLAHİ YOL GÖSTERİCİ'DEN DELİ-KAÇIK OTU'NA: ASIRLIK "SIR" RIN KISA TARİHİ	13
MAKBUL ECZADAN KAFA ZEHRİ'NE: OSMANLILARIN MALUM "SIR" RI	33
"Sir" rın adı: Esrar, haşîş, beng.....	33
Makbul ecza.....	36
Esrar otu.....	41
Esrar şarab'a karşı.....	46
Siz hepiniz ben tek!.....	58
Hayrana yûf, esrara yûf!.....	66
Haram mıdır?.....	80
Hippi dervişler.....	84
"Kaygusuz" lar.....	103
Dönen dervişler.....	110
Sokağın soluk yüzleri.....	119
Kabakta kaynar.....	123

Laleli'de Rauf, Tahtakale'de Refet	128
Neşeli ölüler	137
İmkânsız savaş	144
Sınır tanımazlar	148
Torbacılar	152
Son çare	156
SONUÇ	
SONU YOK!	163
KAYNAKÇA	171

BAŞLAMADAN BİRKAÇ SÖZ

Bundan binlerce yıl önce mağarasının önünde ateşin başında oturan kişiye yaktığı bitkinin bir gün dünyanın dört bir yanında sayısız insanı baştan çıkarıp kiminin *tanrısı*, kiminin de *şeytani* olacağı söylenirse tepkisi ne olurdu dersiniz? Soluduğu dumanın etkisiyle şaşırıp kalır veya gülüp eğlenir ya da korkuya kapılıp kaçarmıydı? Yoksa gölgelenmiş aklının gelgitlerine kapılarak kendince bir açıklama getirmeye mi çalışırdı bilinmez ama altı üstü bir bitkinin bu kadar övülmesi ya da yerilmesinin nedenini anlamak ilk bakışta bizler için de kolay sayılmaz. Fakat söz konusu bitki “esrar”sa, hakkında en az bilgi sahibi olanımızın dahi mağara adamından çok tahmini olacağı açıktır.

Bugün adı anıldığında çoğunlukla ahlâki ve yasadışı çağrışımlar uyandıran esrar, son birkaç yüzyılın deney tüplerinde yaratılan tehlikeli yapay hazlarından efsanelerle örülü benzersiz geçmişiyile ayrılır. Sınırlandırılması güç tarihi, elden ele değışen birbiriyle çelişkili sayısız rolle doludur. Yarattığı bugün dahi merak konusu hallerle, kiminde korkakların cesaret, kederlilerin neşe, iktidarsızların şehvet, hayal gücü

yoksunlarının ilham kaynağı, kiminde uyumsuzların direniş, avarelerin avuntu, manevi kasları zayıfların esrime aracı, kiminde ise düpedüz beladır. Bilinç üzerinde oynadığı tarihi zor oyunların uyandırdığı safdilane merak gücünü olmadık yerlerde, olmadık anlam ve ilişkiler içinde gösterir. Bağların henüz metafizik açıklamalar etrafında kurulduğu bu zamanlarda, arkadaşlık birlikleri, siyasi ve sanatsal duruşlar ile kimi kült ve dinî grupların harcı haline gelir. Tarih boyunca çok az maddenin tattığı bu şöhreti, uyuşturucu ve bağımlılık olgularının gelişip gerçek yüzünün görülmeye başladığı yakın geçmişe kadar da sürdürür.

Eşsiz bir lütuftan uyuşturucu zehre seyreden ilginç serüveninin geçtiği pek çok yerden biri de Anadolu'dur. Buraya, bugüne ruhunu veren köklü kültürün karılmaya başladığı sekiz asır öncesinden gelir ve bir daha da ayrılmaz. Bu coğrafyada uyuşturucu niyetiyle kullanıldığının görüldüğü ilk yerler ise günümüz hippilerini aratmayan sufi çevrelerdir. Bu grupların elinde Hint, Ortadoğu ve Kuzey Afrikalı yoldaşları arasında olduğu gibi inançla harmanlanarak arzulan tasavvufi mertebelere ulaşmanın zahmetsiz, Tanrı ile buluşmanın dolaysız, dünyadan soyutlanmanın benzersiz yolu haline gelir. Gerçekte birer yanılısamadan ibaret olan etkilerinin tarikat prensipleriyle uyumundan dolayı şer'i sınırları aşmakta sakınca görülmeyerek sufiyane bir geleneğe döner. Böylece ilahi aşk sarhoşluğunu tatma umuduyla sergilenen müzik, sema ve zikrin değişmez bir parçası olarak bütünleyici rolüyle sahnedeki yerini alır. Başlarda Hint ve İran mistisizminin tesiri altındaki Kalender meşrep dervişler arasında rastlanan kendinden geçme halinin (vecd) bu türüyle zamanla diğer tarikatlarda da karşılaşılr. Osmanlı tarihi boyunca gerek kullanıcı, gerekse azmettirici sıfatıyla esrar sorununun odağında da nitekim bu gruplar vardır.

Elbette, sufilerin kuru sayıklamaları bunları ilahi aşktan sanan halkın arasında da yayılır. Kavranması güç durumlar karşısında yönlendirilmeye açık oluşlarından faydalanan bu kimselerin teşvikiyle kuru sarhoşluğun tehlikeli dünyasına beklenenden hızlı kapılırlar. Gereğinden fazla merak, hoş-görü veya iyi niyetin yersizliğini fark edene kadar da çemberin soluk yüzleri arasında yerlerini alırlar. Dervişlerin büyüleyici vaatlerinin aksine çoğunlukla beklentileri, yasaklı sulu sarhoşluğun yokluğunu gidermektir. Başkalarının arınma, ilham ya da hakikate ulaşma isteğinin yanında güdüleyicilerinin haz olması onları, bugüne ulaşan dumanlı yeraltı kültürünün Osmanlılardaki en dirençli taşıyıcıları haline getirir. Gelgelelim mesele her ne olursa olsun tarihte büyük ve çarpıcı hikâyeler arayanlar için asıl merak konusu sokaklardan çok şairler ve saraylılardır.

Kuytu köşelerden uzak yaşantılarına rağmen her iki taraf da şüphesiz payına düşeni alır. Hekimler nezdinde tıbbi fayda gözeten saraylılar birkaç istisna dışında genelde tanık, sokakların yakın gözlemcileri şairler ise hem tanık hem sanık koltuğundalardır. Parçası olduğu kenevirin sınai, iktisadi ve sağaltıcı faydalarından dolayı başlarda çekimser davranan sarayın giderek sertleşen tavrına karşı, şairler nispeten hevesli taraftalardır. Fakat ne günümüz popüler uyuşturucu edebiyatına ilhamını veren Fransız ve İngiliz bohemleriyle aynı dünyayı paylaşır ne de onun tamamen dışındalardır. Mükeyyifatı (keyif vericiler) yasaklayan İslâmi kaidelerin hüküm sürdüğü kendilerine has dünyalarında bir tarafın esrarı düşkünlük sayarak kötilediği, diğer tarafın ise neşe kaynağı bilerek methettiği iki farklı safa ayrılırlar. Osmanlı yazını esrar bağımlılığı konusunda zenginleştiren de yalnızca şairler değil, toplumun tamamında görülen bu ayrılıktır.

Yasak elmanın cazibesine elbette bir tek şairler, dervişler ve saraylılar kapılmaz. En alt tabakadan en üste, serseri ba-

şıboşundan beyzâde ve paşazâdesine, çiftçisinden esnaf, zanaatkâr, tüccar ve işçisine, okuryazar olmayan cahilinden medrese, mektep ve askerî okul öğrencisine, mahkûmundan kolluk mensubu ve idarecisine, daha niceleri oyuna gelir. Zapt edilemeyen yeşil büynün mağdur veya düşkünlerini tek tek belirlemek veya sınıflandırmak bu anlamda bugün için ne denli zorsa o gün için de öyledir. Ne var ki hiçbir belirsizlik Osmanlıların bu kadim alışkanlığını görme-ye, idealleştirme, politik yönelim veya geçmişi şimdileştirme eğilimi kadar engel değildir. Yoksa onca kaynakla boğuşularak üretilen böylesi *muzır* yayınlara kıyasla peşin hükümler vermenin ne denli zor olduğu herkesçe bilinir! Ama torunun dışının neden kamaştığını anlamak dedenin bağda ne yediğini bilmeyi gerektirir.

Elinizdeki mütevazı çalışmanın amacı, günümüz dünyası ve Türkiyesi'nin en çok tercih edilen uyuşturucusu esrarın Osmanlı Devleti'ndeki izlerini sürmektir. Bu doğrultuda bununla ilk ne zaman tanışıldığı, kimler tarafından ne amaçla, nasıl, nerelerde ve ne şekillerde kullanılıp ne gibi sonuçlara ulaşıldığı, ilmi, dinî, hukuki ve edebi boyutları hakkında ne söylenilip ne yazıldığı ve nasıl mücadele edildiği sorularına özenle yanıt aranır. Özne kenevir veya mükeyyifat topluluğunun tamamı olmadığından cevaplar her ikisinin de parçası olan esrarla alakalıdır. Tanrı'nın işini Tanrı'ya bırakarak yargının gölgesinde kaybolmasına müsaade edilmeyen bu cevapların, yaşayanlara yalnızca ölümler değil, kendileriyle ilgili bir şeyler söyleyeceğini ümit ediyorum.

GİRİŞ

İLAHİ YOL GÖSTERİCİ'DEN DELİ-KAÇIK OTU'NA: ASIRLIK "SIR" RIN KISA TARİHİ

Esrar kullanımında öyle bir sır yatar ki, çok az kelime bunun ne olduğunu anlatmaya yeter.

- FITZ HUGH LUDLOW, *The Hasheesh Eater*, 1857

Tarih, insanın haz arayışını savaşları kadar yazacak olsaydı, muhtemelen en hacimli cildi esrara ayırırdı. Kenevir (kendir, esrar otu) bitkisinden elde edilen bu *uyuşturucu* zira tarihin kendisi kadar eski, dünyayı karış karış gezmiş bir seyyah kadar da tecrübelidir.¹ Geçmişî doğanın bilgisine erişil-

1 Esrar, kenevir (kendir, esrar otu) bitkisinden elde edilen uyuşturucu bir maddedir. Kendirgiller ailesinden (Ltc. *Cannabinaceae*) olan kenevir (Ltc. *Cannabis*), 0,5-3,5 m. yükseklikte, az dallı, dik duruşlu, boş gövdeli, kısa ve sert tüylü, iki evcikli (dioik), tek yıllık otsu bir bitkidir. Karşılıklı dizilmiş palmiye biçimli yaprakları uzun saplı, değişken sayıda parçalı, parçalar ise mızrak şeklinde ve dişli kenarlıdır. Çiçek örtüsü yeşilimsi, meyveleri ise yeşilimsi-esmer veya gri-esmer tondadır. Biçimsel farkları ve yetiştiği bölgeler ile kimyasal özelliklerine göre, *Cannabis Sativa* Linn., *Cannabis Indica* ve *Cannabis Ruderalis* olmak üzere üç temel alt tipe ayrılır. Sativa yağ, tohum ve lif üretimine, Indica uyuşturucu edinimine elverişlidir. Ruderalis ise yabani kenevirdir. Uyuşturucu (psikoaktif) manada etkin maddesi, çiçekli zirve ile genç yapraklarında bulunan tüylerin taşıdığı reçinemsi yapı içinde yer alır. Yetiştigi toprak, iklim ve yetiştiriliş şartlarına göre bu reçine ve haliyle içerdigi etkin madde miktarı geniş ölçekte değişim gösterir. 400'ün üzerinde kimyasalı içeren bitkiden 60'a yakın "kannabinoid" (bağımlılık yapıcı psikoaktif madde) sınıfı

meye başlandığı ilk zamanlara dek uzanır. Sahneye çıkışı bilinmeyen benzeri pek çok şeye uyarlanabilecek iştah açıcı mitsel hikâyeler bir yana bırakılırsa, temel gereksinimlerin karşılanmasına yönelik kullanılmaya başlandığı ilk zamanlarda reçinesine temas edilmesi sonucu keşfedildiği söylenebilir.² İlgili en eski bulgunun on iki bin yıl öncesine kadar uzanmasının yanında geçmişi okunabilen ilk toplulukların birden edinmeleri mümkün olmayan bilgileri de nitekim bu erken tanışıklığı doğrular türdendir.³

Medeniyetin beşigini ilk sallayan Sümerler ve Asurluların bu kadim bitkiyle yalnızca dokuma yapmakla yetinmedikleri görülür. Eğer öyle olsaydı, bunu isimlendirirken, çevirmek ve bükme gibi anlamlarıyla tam da bu işe uygun *a.zal.la* ve *azullû* sözcüklerinin yanında, “keder otu” ve “ruhu çalan hırsız” manalarındaki *sami nissati* ve *gan.zı.gun.nu* kelimelerine ayrıca ihtiyaç duymazlardı.⁴ Bugün en sıradan ba-

birleşik elde edilir. Bunların içerisinde uyuşturucu manada en etkili olanı ise Delta 9 ya da 1-Tetrahidrokannabinol'dür (THC). Esrarın psikoaktif ve farmakolojik etkilerinden sorumlu olan bu türevin oranı bölgeden bölgeye değişen esrar preparatlarına göre de farklılık gösterir; Turhan Baytop, “Esrar”, *TDVIA*, cilt XI, 1995, s. 431; Özcan Seçmen vd., *Yurdumuzun Zehirli Bitkileri*, Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Baskı İşleri, İzmir, 1987, s. 21; I. A. Ross, *Medicinal Plants of The World*, cilt III, Humana Press, 2005, s. 30; T. Nordegren, *The A-Z Encyclopedia of Alcohol and Drug Abuse*, Walker Press, 2002, s. 152-153; R. Mechoulam vd., “Hashish-I: The Structure of Cannabidiol”, *Tetrahedron*, cilt 19, 1963, s. 2073; Duran Çakmak vd., *Esrar, Etkileri ve Bağımlılığı*, Özgül Matbaacılık, İstanbul, 2006, s. 1, 6; L. R. Tehon, *The Drug Plants of Illinois*, Urbana State of Illinois, 1951, s. 32; D. G. Barceloux, *Medical Toxicology Drug Abuse*, John Wiley & Sons, 2012, s. 887.

- 2 Ayşegül Demirhan, “Geçmişte ve Günümüzde Esrar”, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, cilt 42/79, İstanbul, 1979, s. 10-11.
- 3 Güneydoğu Çin’de, İ.Ö. 10.000 civarına tarihlenen, kenevirden mamul sicim benzeri bir maddenin damgasını taşıyan çömlek parçaları bulunmuştur; Leslie L. Iversen, *The Science of Marijuana*, Oxford University Press, New York, 2000, s. 18-19.
- 4 Ethan B. Russo, “History of Cannabis and Its Preparation in Saga, Science, and Sobriquet”, *Chemistry & Biodiversity*, cilt 4, 2007, s. 1623-1630; Martin Levey, “Hashish”, *EL²*, cilt III, Leiden, 1971, s. 266; Sümerlerin afyonu (haşhaş) da şüphesiz aynı akulla hul ve gil ideogramlarını kullanarak “keyif bitkisi” şeklin-

Erkek (solda) ve dişi kenevir; John Gerard, *The Herball or General Historie of Plantes*, Adam Jslip Joice Norton-Richard Whitakers, Londra, 1636; John Parkinson, *Theatrum Botanicum: The Theater of Plants*, The Cetes, Londra, 1640.

ğmının bile kastedilene tek seferde anlayacağı bu sözcükler esrarın akıl almaz dünyasıyla şimdiden tanışıldığının güvenilir birer habercisidir. Nil deltasının sakinleri arasındaysa *šmšmt* (shemshemet) adlı masumane bir eczaya dönüşür. Hoş burada da ağrı kesici ve anestezi, yani yine uyuşturma özelliğiyle meşhurdur.⁵ Ama bu konuda ne Sümerler ne de Mısırlılar İskitler kadar cüretkârdır. Herodot'a göre, bu konar-göçerler, "...kenevir tohumlarını keçe battaniye altına yerleştirir ve [ardından çıkarıp] sıcak taşlara atarlardı ki, hemen o anda herhangi bir Grek sobasındakinden daha keskin kokulu bir buhar yükselirdi. Bu onlar için bir banyo yeriydi ve neşe çılgınlıklarıyla [sonlanırdı]."⁶ Bu duman banyosu, görüldüğü kadarıyla, tütsü (duman) ve uluma (neşe çılgınlığı) gibi eylemlerin oluşturduğu özgül bütünlüğüyle şamanik

de ifade ettikleri görülür; Martin Booth, *Haşhaşdan Eroine Uyuşturucununun 6000 Yıllık Öyküsü*, çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 14.

5 Ethan B. Russo, a.g.m., s. 1622-1624; Martin Levey, a.g.m., s. 266.

6 Hdt. IV. 75; ne var ki, etkin madde barındırmayan tohumların böylesi sonuçlar doğurması olanaksızdır. Ünlü tarihçimiz muhtemelen olayın şaşkınlığıyla tohumlarla beraber yakılan yaprakları (esrar) gözden kaçırmış olmalıdır.

bir esrime yönteminden farksızdır.⁷ Bununla birlikte önceliğin inanç mı, yoksa istek mi olduğu bilinmez ama bu bahaneyle kısa yoldan keyiflendiği de kuşkusuz ortadadır. Gerçi Pazırık kurgan buluntularına bakılırsa, böyle bir bahaneyle ihtiyaçları da yoktur. Onlar için *neşelenendirici* dumani so-lumak, yanlarından ayırmadıkları metal esrar çubuklarıyla her an uygulayabildikleri sıradan bir faaliyettir.⁸

İskitler arasında gördüğü bu ilgiyi muhtemel anavatanı Çin'de kazandığı kutsal kimlikle taçlandırır. O artık bir “gü-nah azat edici”, “ilahi yol gösterici” ve bir “elem dindirici”dir. Ama İmparator Shen-Nung'un *Pen ts'ao Ching*'inde kaleme aldığı ısrarlı uyarılara göre, böylesi bir kutsala erişmenin şeytanlarla yüzleşmek veya ruhlarla konuşmak gibi ağır be-delleri de yok değildir.⁹ Hinduizmin kutsal metinleri Vedalar'ın cömert Tanrıları elinde ne var ki bu kusurlarından da arınarak adeta bir yaşam iksirine (*elixir vitae*) döner. Maadara Dağı'nın okyanusla çalkalanmasıyla yaratılarak hazza ve coşkun cinsel arzulara ulaşmaları için insanlığa bahşedil-miştir. Başka bir efsaneye göreyse her şey yok oluşun Tanrı-sı Şiva'nın eseridir. O, ailevi meseleler yüzünden öfkelendiği bir gün sakinleşmek umuduyla gittiği Himalayalar'da uzun

7 Mircea Eliade, *Şamanizm, İlk Esrime Teknikleri*, çev. İsmet Birkan, İmge Ki-tabevi, Ankara, 2006, s. 432.

8 Christian Ratsch, *Marijuana Medicine: A World Tour of the Healing and Visi-onary Powers of Cannabis*, çev. John Baker, Inner Traditions/Bear&Co, ABD, 2001, s. 57-59; Max Mayerhof, “Haşış”, *IA*, cilt 5/1, MEB, İstanbul, 1988, s. 351; Sergei I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia; The Pazyryk Burials of Iron-Age Horsemen*, University of California Press, 1970, s. 284-285; C. Scott Little-ton, “The Pneuma Enthusiastikon: On the Possibility of Hallucinogenic “Va-pors” at Delphi and Dodona”, *Ethos*, cilt 14, sayı 1, Bahar 1986, s. 85-87.

9 Mia Touw, “The Religious and Medicinal Uses of Cannabis in China, India and Tibet”, *Journal of Psychoactive Drugs*, cilt 13 (1), Ocak-Mart 1981, s. 23-25; Hui-Lin Li, “An Archaeological and Historical Account of Cannabis in China”, *Economic Botany*, cilt 28, sayı 4, Ekim-Aralık 1974, s. 443-447 ve “The Origin and Use of Cannabis in Eastern Asia Linguistic-Cultural Implica-tions”, *Economic Botany*, cilt 28, sayı 3, Temmuz-Eylül 1974, s. 295; Christian Ratsch, *a.g.e.*, s. 21-23.

𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧𐎨𐎩𐎪𐎫𐎬𐎭𐎮𐎯𐎰𐎱𐎲𐎳𐎴𐎵𐎶𐎷𐎸𐎹𐎺𐎻𐎼𐎽𐎾𐎿𐏀𐏁𐏂𐏃𐏄𐏅𐏆𐏇𐏈𐏉𐏊𐏋𐏌𐏍𐏎𐏏𐏐𐏑𐏒𐏓𐏔𐏕𐏖𐏗𐏘𐏙𐏚𐏛𐏜𐏝𐏞𐏟𐏠𐏡𐏢𐏣𐏤𐏥𐏦𐏧𐏨𐏩𐏪𐏫𐏬𐏭𐏮𐏯𐏰𐏱𐏲𐏳𐏴𐏵𐏶𐏷𐏸𐏹𐏺𐏻𐏼𐏽𐏾𐏿𐐀𐐁𐐂𐐃𐐄𐐅𐐆𐐇𐐈𐐉𐐊𐐋𐐌𐐍𐐎𐐏𐐐𐐑𐐒𐐓𐐔𐐕𐐖𐐗𐐘𐐙𐐚𐐛𐐜𐐝𐐞𐐟𐐠𐐡𐐢𐐣𐐤𐐥𐐦𐐧𐐨𐐩𐐪𐐫𐐬𐐭𐐮𐐯𐐰𐐱𐐲𐐳𐐴𐐵𐐶𐐷𐐸𐐹𐐺𐐻𐐼𐐽𐐾𐐿𐑀𐑁𐑂𐑃𐑄𐑅𐑆𐑇𐑈𐑉𐑊𐑋𐑌𐑍𐑎𐑏𐑐𐑑𐑒𐑓𐑔𐑕𐑖𐑗𐑘𐑙𐑚𐑛𐑜𐑝𐑞𐑟𐑠𐑡𐑢𐑣𐑤𐑥𐑦𐑧𐑨𐑩𐑪𐑫𐑬𐑭𐑮𐑯𐑰𐑱𐑲𐑳𐑴𐑵𐑶𐑷𐑸𐑹𐑺𐑻𐑼𐑽𐑾𐑿𐒀𐒁𐒂𐒃𐒄𐒅𐒆𐒇𐒈𐒉𐒊𐒋𐒌𐒍𐒎𐒏𐒐𐒑𐒒𐒓𐒔𐒕𐒖𐒗𐒘𐒙𐒚𐒛𐒜𐒝𐒞𐒟𐒠𐒡𐒢𐒣𐒤𐒥𐒦𐒧𐒨𐒩𐒪𐒫𐒬𐒭𐒮𐒯𐒰𐒱𐒲𐒳𐒴𐒵𐒶𐒷𐒸𐒹𐒺𐒻𐒼𐒽𐒾𐒿𐓀𐓁𐓂𐓃𐓄𐓅𐓆𐓇𐓈𐓉𐓊𐓋𐓌𐓍𐓎𐓏𐓐𐓑𐓒𐓓𐓔𐓕𐓖𐓗𐓘𐓙𐓚𐓛𐓜𐓝𐓞𐓟𐓠𐓡𐓢𐓣𐓤𐓥𐓦𐓧𐓨𐓩𐓪𐓫𐓬𐓭𐓮𐓯𐓰𐓱𐓲𐓳𐓴𐓵𐓶𐓷𐓸𐓹𐓺𐓻𐓼𐓽𐓾𐓿𐔀𐔁𐔂𐔃𐔄𐔅𐔆𐔇𐔈𐔉𐔊𐔋𐔌𐔍𐔎𐔏𐔐𐔑𐔒𐔓𐔔𐔕𐔖𐔗𐔘𐔙𐔚𐔛𐔜𐔝𐔞𐔟𐔠𐔡𐔢𐔣𐔤𐔥𐔦𐔧𐔨𐔩𐔪𐔫𐔬𐔭𐔮𐔯𐔰𐔱𐔲𐔳𐔴𐔵𐔶𐔷𐔸𐔹𐔺𐔻𐔼𐔽𐔾𐔿𐕀𐕁𐕂𐕃𐕄𐕅𐕆𐕇𐕈𐕉𐕊𐕋𐕌𐕍𐕎𐕏𐕐𐕑𐕒𐕓𐕔𐕕𐕖𐕗𐕘𐕙𐕚𐕛𐕜𐕝𐕞𐕟𐕠𐕡𐕢𐕣𐕤𐕥𐕦𐕧𐕨𐕩𐕪𐕫𐕬𐕭𐕮𐕯𐕰𐕱𐕲𐕳𐕴𐕵𐕶𐕷𐕸𐕹𐕺𐕻𐕼𐕽𐕾𐕿𐖀𐖁𐖂𐖃𐖄𐖅𐖆𐖇𐖈𐖉𐖊𐖋𐖌𐖍𐖎𐖏𐖐𐖑𐖒𐖓𐖔𐖕𐖖𐖗𐖘𐖙𐖚𐖛𐖜𐖝𐖞𐖟𐖠𐖡𐖢𐖣𐖤𐖥𐖦𐖧𐖨𐖩𐖪𐖫𐖬𐖭𐖮𐖯𐖰𐖱𐖲𐖳𐖴𐖵𐖶𐖷𐖸𐖹𐖺𐖻𐖼𐖽𐖾𐖿𐗀𐗁𐗂𐗃𐗄𐗅𐗆𐗇𐗈𐗉𐗊𐗋𐗌𐗍𐗎𐗏𐗐𐗑𐗒𐗓𐗔𐗕𐗖𐗗𐗘𐗙𐗚𐗛𐗜𐗝𐗞𐗟𐗠𐗡𐗢𐗣𐗤𐗥𐗦𐗧𐗨𐗩𐗪𐗫𐗬𐗭𐗮𐗯𐗰𐗱𐗲𐗳𐗴𐗵𐗶𐗷𐗸𐗹𐗺𐗻𐗼𐗽𐗾𐗿𐘀𐘁𐘂𐘃𐘄𐘅𐘆𐘇𐘈𐘉𐘊𐘋𐘌𐘍𐘎𐘏𐘐𐘑𐘒𐘓𐘔𐘕𐘖𐘗𐘘𐘙𐘚𐘛𐘜𐘝𐘞𐘟𐘠𐘡𐘢𐘣𐘤𐘥𐘦𐘧𐘨𐘩𐘪𐘫𐘬𐘭𐘮𐘯𐘰𐘱𐘲𐘳𐘴𐘵𐘶𐘷𐘸𐘹𐘺𐘻𐘼𐘽𐘾𐘿𐙀𐙁𐙂𐙃𐙄𐙅𐙆𐙇𐙈𐙉𐙊𐙋𐙌𐙍𐙎𐙏𐙐𐙑𐙒𐙓𐙔𐙕𐙖𐙗𐙘𐙙𐙚𐙛𐙜𐙝𐙞𐙟𐙠𐙡𐙢𐙣𐙤𐙥𐙦𐙧𐙨𐙩𐙪𐙫𐙬𐙭𐙮𐙯𐙰𐙱𐙲𐙳𐙴𐙵𐙶𐙷𐙸𐙹𐙺𐙻𐙼𐙽𐙾𐙿𐚀𐚁𐚂𐚃𐚄𐚅𐚆𐚇𐚈𐚉𐚊𐚋𐚌𐚍𐚎𐚏𐚐𐚑𐚒𐚓𐚔𐚕𐚖𐚗𐚘𐚙𐚚𐚛𐚜𐚝𐚞𐚟𐚠𐚡𐚢𐚣𐚤𐚥𐚦𐚧𐚨𐚩𐚪𐚫𐚬𐚭𐚮𐚯𐚰𐚱𐚲𐚳𐚴𐚵𐚶𐚷𐚸𐚹𐚺𐚻𐚼𐚽𐚾𐚿𐛀𐛁𐛂𐛃𐛄𐛅𐛆𐛇𐛈𐛉𐛊𐛋𐛌𐛍𐛎𐛏𐛐𐛑𐛒𐛓𐛔𐛕𐛖𐛗𐛘𐛙𐛚𐛛𐛜𐛝𐛞𐛟𐛠𐛡𐛢𐛣𐛤𐛥𐛦𐛧𐛨𐛩𐛪𐛫𐛬𐛭𐛮𐛯𐛰𐛱𐛲𐛳𐛴𐛵𐛶𐛷𐛸𐛹𐛺𐛻𐛼𐛽𐛾𐛿𐜀𐜁𐜂𐜃𐜄𐜅𐜆𐜇𐜈𐜉𐜊𐜋𐜌𐜍𐜎𐜏𐜐𐜑𐜒𐜓𐜔𐜕𐜖𐜗𐜘𐜙𐜚𐜛𐜜𐜝𐜞𐜟𐜠𐜡𐜢𐜣𐜤𐜥𐜦𐜧𐜨𐜩𐜪𐜫𐜬𐜭𐜮𐜯𐜰𐜱𐜲𐜳𐜴𐜵𐜶𐜷𐜸𐜹𐜺𐜻𐜼𐜽𐜾𐜿𐝀𐝁𐝂𐝃𐝄𐝅𐝆𐝇𐝈𐝉𐝊𐝋𐝌𐝍𐝎𐝏𐝐𐝑𐝒𐝓𐝔𐝕𐝖𐝗𐝘𐝙𐝚𐝛𐝜𐝝𐝞𐝟𐝠𐝡𐝢𐝣𐝤𐝥𐝦𐝧𐝨𐝩𐝪𐝫𐝬𐝭𐝮𐝯𐝰𐝱𐝲𐝳𐝴𐝵𐝶𐝷𐝸𐝹𐝺𐝻𐝼𐝽𐝾𐝿𐞀𐞁𐞂𐞃𐞄𐞅𐞆𐞇𐞈𐞉𐞊𐞋𐞌𐞍𐞎𐞏𐞐𐞑𐞒𐞓𐞔𐞕𐞖𐞗𐞘𐞙𐞚𐞛𐞜𐞝𐞞𐞟𐞠𐞡𐞢𐞣𐞤𐞥𐞦𐞧𐞨𐞩𐞪𐞫𐞬𐞭𐞮𐞯𐞰𐞱𐞲𐞳𐞴𐞵𐞶𐞷𐞸𐞹𐞺𐞻𐞼𐞽𐞾𐞿𐟀𐟁𐟂𐟃𐟄𐟅𐟆𐟇𐟈𐟉𐟊𐟋𐟌𐟍𐟎𐟏𐟐𐟑𐟒𐟓𐟔𐟕𐟖𐟗𐟘𐟙𐟚𐟛𐟜𐟝𐟞𐟟𐟠𐟡𐟢𐟣𐟤𐟥𐟦𐟧𐟨𐟩𐟪𐟫𐟬𐟭𐟮𐟯𐟰𐟱𐟲𐟳𐟴𐟵𐟶𐟷𐟸𐟹𐟺𐟻𐟼𐟽𐟾𐟿𐠀𐠁𐠂𐠃𐠄𐠅𐠆𐠇𐠈𐠉𐠊𐠋𐠌𐠍𐠎𐠏𐠐𐠑𐠒𐠓𐠔𐠕𐠖𐠗𐠘𐠙𐠚𐠛𐠜𐠝𐠞𐠟𐠠𐠡𐠢𐠣𐠤𐠥𐠦𐠧𐠨𐠩𐠪𐠫𐠬𐠭𐠮𐠯𐠰𐠱𐠲𐠳𐠴𐠵𐠶𐠷𐠸𐠹𐠺𐠻𐠼𐠽𐠾𐠿𐡀𐡁𐡂𐡃𐡄𐡅𐡆𐡇𐡈𐡉𐡊𐡋𐡌𐡍𐡎𐡏𐡐𐡑𐡒𐡓𐡔𐡕𐡖𐡗𐡘𐡙𐡚𐡛𐡜𐡝𐡞𐡟𐡠𐡡𐡢𐡣𐡤𐡥𐡦𐡧𐡨𐡩𐡪𐡫𐡬𐡭𐡮𐡯𐡰𐡱𐡲𐡳𐡴𐡵𐡶𐡷𐡸𐡹𐡺𐡻𐡼𐡽𐡾𐡿𐢀𐢁𐢂𐢃𐢄𐢅𐢆𐢇𐢈𐢉𐢊𐢋𐢌𐢍𐢎𐢏𐢐𐢑𐢒𐢓𐢔𐢕𐢖𐢗𐢘𐢙𐢚𐢛𐢜𐢝𐢞𐢟𐢠𐢡𐢢𐢣𐢤𐢥𐢦𐢧𐢨𐢩𐢪𐢫𐢬𐢭𐢮𐢯𐢰𐢱𐢲𐢳𐢴𐢵𐢶𐢷𐢸𐢹𐢺𐢻𐢼𐢽𐢾𐢿𐣀𐣁𐣂𐣃𐣄𐣅𐣆𐣇𐣈𐣉𐣊𐣋𐣌𐣍𐣎𐣏𐣐𐣑𐣒𐣓𐣔𐣕𐣖𐣗𐣘𐣙𐣚𐣛𐣜𐣝𐣞𐣟𐣠𐣡𐣢𐣣𐣤𐣥𐣦𐣧𐣨𐣩𐣪𐣫𐣬𐣭𐣮𐣯𐣰𐣱𐣲𐣳𐣴𐣵𐣶𐣷𐣸𐣹𐣺𐣻𐣼𐣽𐣾𐣿𐤀𐤁𐤂𐤃𐤄𐤅𐤆𐤇𐤈𐤉𐤊𐤋𐤌𐤍𐤎𐤏𐤐𐤑𐤒𐤓𐤔𐤕𐤖𐤗𐤘𐤙𐤚𐤛𐤜𐤝𐤞𐤟𐤠𐤡𐤢𐤣𐤤𐤥𐤦𐤧𐤨𐤩𐤪𐤫𐤬𐤭𐤮𐤯𐤰𐤱𐤲𐤳𐤴𐤵𐤶𐤷𐤸𐤹𐤺𐤻𐤼𐤽𐤾𐤿𐥀𐥁𐥂𐥃𐥄𐥅𐥆𐥇𐥈𐥉𐥊𐥋𐥌𐥍𐥎𐥏𐥐𐥑𐥒𐥓𐥔𐥕𐥖𐥗𐥘𐥙𐥚𐥛𐥜𐥝𐥞𐥟𐥠𐥡𐥢𐥣𐥤𐥥𐥦𐥧𐥨𐥩𐥪𐥫𐥬𐥭𐥮𐥯𐥰𐥱𐥲𐥳𐥴𐥵𐥶𐥷𐥸𐥹𐥺𐥻𐥼𐥽𐥾𐥿𐦀𐦁𐦂𐦃𐦄𐦅𐦆𐦇𐦈𐦉𐦊𐦋𐦌𐦍𐦎𐦏𐦐𐦑𐦒𐦓𐦔𐦕𐦖𐦗𐦘𐦙𐦚𐦛𐦜𐦝𐦞𐦟𐦠𐦡𐦢𐦣𐦤𐦥𐦦𐦧𐦨𐦩𐦪𐦫𐦬𐦭𐦮𐦯𐦰𐦱𐦲𐦳𐦴𐦵𐦶𐦷𐦸𐦹𐦺𐦻𐦼𐦽𐦾𐦿𐧀𐧁𐧂𐧃𐧄𐧅𐧆𐧇𐧈𐧉𐧊𐧋𐧌𐧍𐧎𐧏𐧐𐧑𐧒𐧓𐧔𐧕𐧖𐧗𐧘𐧙𐧚𐧛𐧜𐧝𐧞𐧟𐧠𐧡𐧢𐧣𐧤𐧥𐧦𐧧𐧨𐧩𐧪𐧫𐧬𐧭𐧮𐧯𐧰𐧱𐧲𐧳𐧴𐧵𐧶𐧷𐧸𐧹𐧺𐧻𐧼𐧽𐧾𐧿𐨀𐨁𐨂𐨃𐨄𐨅𐨆𐨇𐨈𐨉𐨊𐨋𐨌𐨍𐨎𐨏𐨐𐨑𐨒𐨓𐨔𐨕𐨖𐨗𐨘𐨙𐨚𐨛𐨜𐨝𐨞𐨟𐨠𐨡𐨢𐨣𐨤𐨥𐨦𐨧𐨨𐨩𐨪𐨫𐨬𐨭𐨮𐨯𐨰𐨱𐨲𐨳𐨴𐨵𐨶𐨷𐨹𐨺𐨸𐨻𐨼𐨽𐨾𐨿𐩀𐩁𐩂𐩃𐩄𐩅𐩆𐩇𐩈𐩉𐩊𐩋𐩌𐩍𐩎𐩏𐩐𐩑𐩒𐩓𐩔𐩕𐩖𐩗𐩘𐩙𐩚𐩛𐩜𐩝𐩞𐩟𐩠𐩡𐩢𐩣𐩤𐩥𐩦𐩧𐩨𐩩𐩪𐩫𐩬𐩭𐩮𐩯𐩰𐩱𐩲𐩳𐩴𐩵𐩶𐩷𐩸𐩹𐩺𐩻𐩼𐩽𐩾𐩿𐪀𐪁𐪂𐪃𐪄𐪅𐪆𐪇𐪈𐪉𐪊𐪋𐪌𐪍𐪎𐪏𐪐𐪑𐪒𐪓𐪔𐪕𐪖𐪗𐪘𐪙𐪚𐪛𐪜𐪝𐪞𐪟𐪠𐪡𐪢𐪣𐪤𐪥𐪦𐪧𐪨𐪩𐪪𐪫𐪬𐪭𐪮𐪯𐪰𐪱𐪲𐪳𐪴𐪵𐪶𐪷𐪸𐪹𐪺𐪻𐪼𐪽𐪾𐪿𐫀𐫁𐫂𐫃𐫄𐫅𐫆𐫇𐫈𐫉𐫊𐫋𐫌𐫍𐫎𐫏𐫐𐫑𐫒𐫓𐫔𐫕𐫖𐫗𐫘𐫙𐫚𐫛𐫜𐫝𐫞𐫟𐫠𐫡𐫢𐫣𐫤𐫦𐫥𐫧𐫨𐫩𐫪𐫫𐫬𐫭𐫮𐫯𐫰𐫱𐫲𐫳𐫴𐫵𐫶𐫷𐫸𐫹𐫺𐫻𐫼𐫽𐫾𐫿𐬀𐬁𐬂𐬃𐬄𐬅𐬆𐬇𐬈𐬉𐬊𐬋𐬌𐬍𐬎𐬏𐬐𐬑𐬒𐬓𐬔𐬕𐬖𐬗𐬘𐬙𐬚𐬛𐬜𐬝𐬞𐬟𐬠𐬡𐬢𐬣𐬤𐬥𐬦𐬧𐬨𐬩𐬪𐬫𐬬𐬭𐬮𐬯𐬰𐬱𐬲𐬳𐬴𐬵𐬶𐬷𐬸𐬹𐬺𐬻𐬼𐬽𐬾𐬿𐭀𐭁𐭂𐭃𐭄𐭅𐭆𐭇𐭈𐭉𐭊𐭋𐭌𐭍𐭎𐭏𐭐𐭑𐭒𐭓𐭔𐭕𐭖𐭗𐭘𐭙𐭚𐭛𐭜𐭝𐭞𐭟𐭠𐭡𐭢𐭣𐭤𐭥𐭦𐭧𐭨𐭩𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭰𐭱𐭲𐭳𐭴𐭵𐭶𐭷𐭸𐭹𐭺𐭻𐭼𐭽𐭾𐭿𐮀𐮁𐮂𐮃𐮄𐮅𐮆𐮇𐮈𐮉𐮊𐮋𐮌𐮍𐮎𐮏𐮐𐮑𐮒𐮓𐮔𐮕𐮖𐮗𐮘𐮙𐮚𐮛𐮜𐮝𐮞𐮟𐮠𐮡𐮢𐮣𐮤𐮥𐮦𐮧𐮨𐮩𐮪𐮫𐮬𐮭𐮮𐮯𐮰𐮱𐮲𐮳𐮴𐮵𐮶𐮷𐮸𐮹𐮺𐮻𐮼𐮽𐮾𐮿𐯀𐯁𐯂𐯃𐯄𐯅𐯆𐯇𐯈𐯉𐯊𐯋𐯌𐯍𐯎𐯏𐯐𐯑𐯒𐯓𐯔𐯕𐯖𐯗𐯘𐯙𐯚𐯛𐯜𐯝𐯞𐯟𐯠𐯡𐯢𐯣𐯤𐯥𐯦𐯧𐯨𐯩𐯪𐯫𐯬𐯭𐯮𐯯𐯰𐯱𐯲𐯳𐯴𐯵𐯶𐯷𐯸𐯹𐯺𐯻𐯼𐯽𐯾𐯿𐰀𐰁𐰂𐰃𐰄𐰅𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿𐱀𐱁𐱂𐱃𐱄𐱅𐱆𐱇𐱈𐱉𐱊𐱋𐱌𐱍𐱎𐱏𐱐𐱑𐱒𐱓𐱔𐱕𐱖𐱗𐱘𐱙𐱚𐱛𐱜𐱝𐱞𐱟𐱠𐱡𐱢𐱣𐱤𐱥𐱦𐱧𐱨𐱩𐱪𐱫𐱬𐱭𐱮𐱯𐱰𐱱𐱲𐱳𐱴𐱵𐱶𐱷𐱸𐱹𐱺𐱻𐱼𐱽𐱾𐱿𐲀𐲁𐲂𐲃𐲄𐲅𐲆𐲇𐲈𐲉𐲊𐲋𐲌𐲍𐲎𐲏𐲐𐲑𐲒𐲓𐲔𐲕𐲖𐲗𐲘𐲙𐲚𐲛𐲜𐲝𐲞𐲟𐲠𐲡𐲢𐲣𐲤𐲥𐲦𐲧𐲨𐲩𐲪𐲫𐲬𐲭𐲮𐲯𐲰𐲱𐲲𐲳𐲴𐲵𐲶𐲷𐲸𐲹𐲺𐲻𐲼𐲽𐲾𐲿𐳀𐳁𐳂𐳃𐳄𐳅𐳆𐳇𐳈𐳉𐳊𐳋𐳌𐳍𐳎𐳏𐳐𐳑𐳒𐳓𐳔𐳕𐳖𐳗𐳘𐳙𐳚𐳛𐳜𐳝𐳞𐳟𐳠𐳡𐳢𐳣𐳤𐳥𐳦𐳧𐳨𐳩𐳪𐳫𐳬𐳭𐳮𐳯𐳰𐳱𐳲𐳳𐳴𐳵𐳶𐳷𐳸𐳹𐳺𐳻𐳼𐳽𐳾𐳿𐴀𐴁𐴂𐴃𐴄𐴅𐴆𐴇𐴈𐴉𐴊𐴋𐴌𐴍𐴎𐴏𐴐𐴑𐴒𐴓𐴔𐴕𐴖𐴗𐴘𐴙𐴚𐴛𐴜𐴝𐴞𐴟𐴠𐴡𐴢𐴣𐴤𐴥𐴦𐴧𐴨𐴩𐴪𐴫𐴬𐴭𐴮𐴯𐴰𐴱𐴲𐴳𐴴𐴵𐴶𐴷𐴸𐴹𐴺𐴻𐴼𐴽𐴾𐴿𐵀𐵁𐵂𐵃𐵄𐵅𐵆𐵇𐵈𐵉𐵊𐵋𐵌𐵍𐵎𐵏𐵐𐵑𐵒𐵓𐵔𐵕𐵖𐵗𐵘𐵙𐵚𐵛𐵜𐵝𐵞𐵟𐵠𐵡𐵢𐵣𐵤𐵥𐵦𐵧𐵨𐵩𐵪𐵫𐵬𐵭𐵮𐵯𐵰𐵱𐵲𐵳𐵴𐵵𐵶𐵷𐵸𐵹𐵺𐵻𐵼𐵽𐵾𐵿𐶀𐶁𐶂𐶃𐶄𐶅𐶆𐶇𐶈𐶉𐶊𐶋𐶌𐶍𐶎𐶏𐶐𐶑𐶒𐶓𐶔𐶕𐶖𐶗𐶘𐶙𐶚𐶛𐶜𐶝𐶞𐶟𐶠𐶡𐶢𐶣𐶤𐶥𐶦𐶧𐶨𐶩𐶪𐶫𐶬𐶭𐶮𐶯𐶰𐶱𐶲𐶳𐶴𐶵𐶶𐶷𐶸𐶹𐶺𐶻𐶼𐶽𐶾𐶿𐷀𐷁𐷂𐷃𐷄𐷅𐷆𐷇𐷈𐷉𐷊𐷋𐷌𐷍𐷎𐷏𐷐𐷑𐷒𐷓𐷔𐷕𐷖𐷗𐷘𐷙𐷚𐷛𐷜𐷝𐷞𐷟𐷠𐷡𐷢𐷣𐷤𐷥𐷦𐷧𐷨𐷩𐷪𐷫𐷬𐷭𐷮𐷯𐷰𐷱𐷲𐷳𐷴𐷵𐷶𐷷𐷸𐷹𐷺𐷻𐷼𐷽𐷾𐷿𐸀𐸁𐸂𐸃𐸄𐸅𐸆𐸇𐸈𐸉𐸊𐸋𐸌𐸍𐸎𐸏𐸐𐸑𐸒𐸓𐸔𐸕𐸖𐸗𐸘𐸙𐸚𐸛𐸜𐸝𐸞𐸟𐸠𐸡𐸢𐸣𐸤𐸥𐸦𐸧𐸨𐸩𐸪𐸫𐸬𐸭𐸮𐸯𐸰𐸱𐸲𐸳𐸴𐸵𐸶𐸷𐸸𐸹𐸺𐸻𐸼𐸽𐸾𐸿𐹀𐹁𐹂𐹃𐹄𐹅𐹆𐹇𐹈𐹉𐹊𐹋𐹌𐹍𐹎𐹏𐹐𐹑𐹒𐹓𐹔𐹕𐹖𐹗𐹘𐹙𐹚𐹛𐹜𐹝𐹞𐹟𐹠𐹡𐹢𐹣𐹤𐹥𐹦𐹧𐹨𐹩𐹪𐹫𐹬𐹭𐹮𐹯𐹰𐹱𐹲𐹳𐹴𐹵𐹶𐹷𐹸𐹹𐹺𐹻𐹼𐹽𐹾𐹿𐺀𐺁𐺂𐺃𐺄𐺅𐺆𐺇𐺈𐺉𐺊𐺋𐺌𐺍𐺎𐺏𐺐𐺑𐺒𐺓𐺔𐺕𐺖𐺗𐺘𐺙𐺚𐺛𐺜𐺝𐺞𐺟𐺠𐺡𐺢𐺣𐺤𐺥𐺦𐺧𐺨𐺩𐺪𐺫𐺬𐺭𐺮𐺯𐺰𐺱𐺲𐺳𐺴𐺵𐺶𐺷𐺸𐺹𐺺𐺻𐺼𐺽𐺾𐺿𐻀𐻁𐻂𐻃𐻄𐻅𐻆𐻇𐻈𐻉𐻊𐻋𐻌𐻍𐻎𐻏𐻐𐻑𐻒𐻓𐻔𐻕𐻖𐻗𐻘𐻙𐻚𐻛𐻜𐻝𐻞𐻟𐻠𐻡𐻢𐻣𐻤𐻥𐻦𐻧𐻨𐻩𐻪𐻫𐻬𐻭𐻮𐻯𐻰𐻱𐻲𐻳𐻴𐻵𐻶𐻷𐻸𐻹𐻺𐻻𐻼𐻽𐻾𐻿𐼀𐼁𐼂𐼃𐼄𐼅𐼆𐼇𐼈𐼉𐼊𐼋𐼌𐼍𐼎𐼏𐼐𐼑𐼒𐼓𐼔𐼕𐼖𐼗𐼘𐼙𐼚𐼛𐼜𐼝𐼞𐼟𐼠𐼡𐼢𐼣𐼤𐼥𐼦𐼧𐼨𐼩𐼪𐼫𐼬𐼭𐼮𐼯𐼰𐼱𐼲𐼳𐼴𐼵𐼶𐼷𐼸𐼹𐼺𐼻𐼼𐼽𐼾𐼿𐽀𐽁𐽂𐽃𐽄𐽅𐽆𐽇𐽋𐽍𐽎𐽏𐽐𐽈𐽉𐽊𐽌𐽑𐽒𐽓𐽔𐽕𐽖𐽗𐽘𐽙𐽚𐽛𐽜𐽝𐽞𐽟𐽠𐽡𐽢𐽣𐽤𐽥𐽦𐽧𐽨𐽩𐽪𐽫𐽬𐽭𐽮𐽯𐽰𐽱𐽲𐽳𐽴𐽵𐽶𐽷𐽸𐽹𐽺𐽻𐽼𐽽𐽾𐽿𐾀𐾁𐾃𐾅𐾂𐾄𐾆𐾇𐾈𐾉𐾊𐾋𐾌𐾍𐾎𐾏𐾐𐾑𐾒𐾓𐾔𐾕𐾖𐾗𐾘𐾙𐾚𐾛𐾜𐾝𐾞𐾟𐾠𐾡𐾢𐾣𐾤𐾥𐾦𐾧𐾨𐾩𐾪𐾫𐾬𐾭𐾮𐾯

dahi olsa çalamayacağı kapı olmadığını tahmin etmek herhalde güç değildir. Nihayetinde inançla örülü bir toplumda kimse Tanrı lütfunu geri çevirmeyi istemez. Hintler de böyle yapmış, geleneksel bir seremonide kutlama veya dinî bir törende ibadet neyse onlar için bunun yeri de o olmuştur. Bu olmadan ibadet etmeyen Brahmanlar eliyle alınıp satılır, Tanrı Durga için düzenlenen Durga Puja gibi festivallerde ev sahibinin misafirperverliği bile bunu ikram edip etmediğine göre ölçülürdü. Düğün törenine *bhang* (esrar; *ganja*, *sidhee* veya *subjee*) getirmeyen baba, çiftin arasını açmayı amaçlayan kötü ruhları kasten çağırılmış olmakla suçlanır, hatta lanetlenirdi. Günümüz Sadhularından farksız dervişler için Tanrı'ya erişmenin yolu, endişeli askerler için sakinleştirici, denizciler ve kimi *haylaz* kadınlar içinse cesaret vericiydi.¹¹

Hintlerin kutsal *bhang*i Zerdüşt İraniler elinde küçük bir değişimle *bangha* dönüşür. Yalnız bu defa ne tanrı ne de tanrının, artık sadece “Zerdüşt'ün iyi uyuşturucusu”dur. Ama Zend-Avesta'ya bakılırsa, yaşayanları ruhen cennete götürüp getirmek gibi hünerlerinden halen bir şey kaybetmemiştir.¹² Nitekim inanişaya göre, Zerdüşt rahip Ardâvîrâf'ın yedi gün yedi gece boyunca uyuyup uykusundayken cennet, cehennem ve berzah âlemini gezmesini sağlayan da budur.¹³ “Dağın Yaşlı Adamı” Hasan Sabbah'ın bundan asırlar sonra gözü kara fedailerini, eğer doğruysa, bununla ayartmış olmasına bu

Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature, Trübner & Co., Londra, 1888, s. 14, 301-303, 361-362.

- 11 Uday C. Dutt, *a.g.e.*, s. 237; Ernest L. Abel, *a.g.e.*, s. 18, 20; James H. Leuba, “Extatic Intoxication in Religion”, *The American Journal of Psychology*, cilt 28, sayı 4, Ekim 1917, s. 579; Garcia da Orta, *Colloquies on The Simples & Drugs of India*, çev. Sir Clements Markham, Henry Sotheran and Co., Londra, 1913, s. 55.
- 12 XVI. Dîn Yaşt / V.15; James Darmesteter, “The Zend-Avesta”, Bölüm I-II, *The Sacred Books of The East*, cilt III, ed. F. Max Müller, The Christian Literature Company, New York, 1898, s. 267-268; Ernest L. Abel, *a.g.e.*, s. 22.
- 13 S. G. W. Benjamin, *Persia*, T. Fisher Unwin, Londra, 1888, s. 175-176; Mircea Eliade, *a.g.e.*, s. 436-437.

yüzden şaşmamak gerekir.¹⁴ Hem zaten bir tek o değil, Haydariliğin kurucusu Şeyh Kutbüddin Haydar da aynı kabahatten mimlidir. Rivayete göre, Nişabur civarındaki küçük bir manastırda dünyadan elini eteğini çekmiş vaziyette ömrünü geçiren Haydar, bir gün bir başına dolaşmaya çıkar. Fakat bu kez alışılmışın aksine küçük gezintisinden hayli neşeli vaziyette döner. Müritleri, sebebini sorduğundaysa, hiçbir bitki hareket etmezken ne hikmetse bir tanesinin sarhoş gibi usulca sallandığını fark edip merakla yapraklarından birkaç tane yediğini anlatır ve onları bunu görmeye davet eder. Şeyhlerini bu hale getiren bitkiyi görür görmez tanıyan sufiler, onun izniyle bundan bir miktar yer ve aynı hale gelirler. Şaşkınlığı bir kat daha artan Haydar bunun tanrı lütfu olduğunu söyleyerek koruyup kollanmasını öğütler. Öleceği güne kadar da istisnasız her gün içer, hatta öldüğünde mezarının başına dikilmesini dahi vasiyet eder. Vefakâr sufiler sadece bu isteği yerine getirmekle kalmayıp şeyhlerini, bıraktığı emaneti “Haydar’ın Şarabı” ismiyle yâd ederek onurlandırırılar.¹⁵

Haydar’ın yeşil şarabı, sadık sufileri marifetiyle çok geçmeden Araplar arasına sokulur.¹⁶ O güne kadar yalnızca tıbbi

14 Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo*, cilt 1, John Murray, Londra, 1871, s. 133; Sylvestre de Sacy, “Memoir on the Dynasty of the Assassins, and On the Origin of their Name”, *The History of The Assassins*, Joseph von Hammer, çev. Oswald Charles Wood, Smith and Elder, Cornhill, Londra, 1835, s. 235; Juliette Wood, “The Old Man of the Mountain in Medieval Folklore”, *Folklore*, cilt 99, sayı 1, 1988, s. 82.

15 Tanrı Şiva hikâyesiyle bir kalemden çıkmışa benzeyen bu rivayet Makrizi için yeterli gelmemiş olmalı ki, Kalender Şeyh Muhammed Şirazi’den dinlediklerine de yer verir. Buna göre de Haydar hayatı boyunca böylesi şeylere hiç tevessül etmemiş, ama sırf müritlerinin esrarkeşliği yüzünden böyle anılır olmuştur; el-Makrizî, *Kitabü'l-Meva'iz ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hitat ve'l-Asar (el-Hatütü'l-Makriziyye)*, cilt II, Mektebü'l-Müsenna, Bağdat, 1853 baskısından ofset, s. 126-127; Franz Rosenthal, *The Herb, Hashish versus Medieval Muslim Society*, E. J. Brill, Leiden, 1971, s. 49-53; Rudolph P. Matthee, *The Pursuit of Pleasure: Drugs and Stimulants in Iranian History 1500-1900*, Princeton University Press, 2005, s. 109-110.

16 ez-Zerkeşi, El-İmam Bedreddin, *Zahru'l-Ariş fi Tahrimi'l-Hasîş*, Tahkik. Es-Seyyid Ahmed Ferec, *Darü'l-Vefâ*, tarihsiz, s. 45.

meziyetleriyle bilinen¹⁷ *haşiş* (esrar) bundan sonra Doğu'nun bu eski halkı arasında hoş olmayan anlamlara bürünür.¹⁸ Bu da Irak'ta Bağdat'ın en mümtaz sınıflarına değin her kesimden binlerce hevesli arasında karşılık bulur.¹⁹ Suriyeli sufilere içinse düpedüz bir kimliğe dönüşür. *Yoksul otu* (haşişü'l-fukara), *hazmettirici* (hadimü'l-akvat), *delilik kraliçesi* (sultanü'l-cünün) ya da *kenevirin kızı* (ibnü'l-kunbus) gibi fiziki ve narkotik vasıflarını vurgulayan isimlerle methettikleri bu maddeye, öyle ki *haşişiyye* (esrarkeşler) namıyla bilinmekten gücenmeyecek kadar bağlanırlar.²⁰ İbn Baytar'a göre, Mısırlı sufilerin de Suriyeli yoldaşlarından aşağı kalır yanı yoktur. Bizzat yetiştirip bir dizi işlem sonucu hap veya macuna dönüştürdükleri haşişi çiğneyerek deliliğe yarasır bir coşkunculuk yaşar, fazlasıyla ahmaklaşır, uzun süre kullandıklarındaysa ya kalıcı akli sorunlara yakalanır ya da akıllarını tümünden yitirirlerdi.²¹ Buna ve idarecilerin baskısına rağmen bilhassa Timur'un önünden kaçan Bağdat eşrafının Kahireli dostlarını da meclislerine katmalarıyla öyle yaygınlaşıp alenileşmişti ki, "haşiş" sözcüğü en sonunda hakaretamiz bir ifade olmaktan çıkmıştı.²² Artık Araplar için adeta Avrupa halkları arasındaki alkol kullanımı kadar zorunlu bir ihtiyaçtı.²³

17 Sami Hamarnah, "Pharmacy in Medieval Islam and the History of Drug Addiction", *Medical History*, cilt 16, sayı 3, Temmuz 1972, s. 229.

18 Haşiş (حشيش) Arapçada ot, kuru ot veya hayvan yemi anlamına gelir. Fakat Ortaçağ'ın başlangıcından itibaren Hint keneviri ve bundan elde edilen uyuşturucuyu ifade etmek için kullanılır hale gelir; Bernard Lewis, *Haşişiler; İslam'da Radikal Bir Tarikat*, çev. Kemal Sarısöz, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 16.

19 el-Makrizî, *a.g.e.*, s. 126.

20 Franz Rosenthal, *a.g.e.*, s. 53.

21 Gabriel G. Nahas, "Hashish in Islam 9th to 18th Century", *Bulletin of New York Academy of Medicine*, cilt 58, sayı 9, Haziran 1982, s. 818; Max Mayerhof, "Haşiş", s. 351; Sami Hamarnah, *a.g.e.*, s. 234.

22 el-Makrizî, *a.g.e.*, s. 128-129.

23 Jacques J. Moreau, *Du Hachisch et de L'Aliénation Mentale etudes Psychologiques*, Librairie de Fortin, Masson et Cie, Paris, 1845, s. 4-5; Fransızca metinlerin çevirisinde yardımını esirgemeyen Eylem Öz'e müteşekkirim.

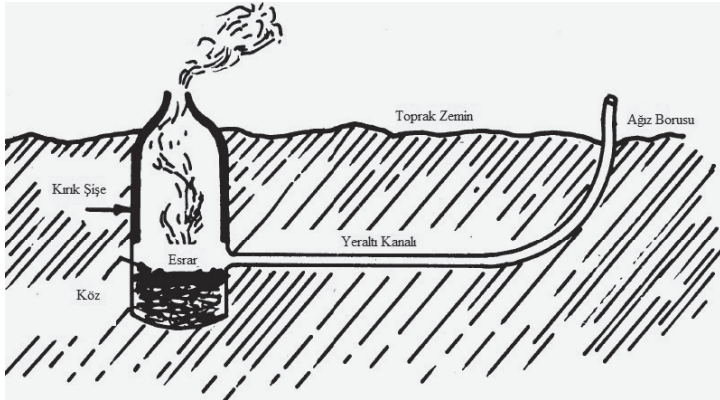
Bena-Riamba'nın tütün-esrar çubuğu (en önde).
(Kaynak: Hermann von Wissmann, *My Second Journey through Equatorial Africa from the Congo to the Zambesi in the years 1886 and 1887*, çev. Minna J. A. Bergmann, Chatto & Windus, Piccadilly, Londra, 1891, s. 73.)

Bu defa Arap vizesiyle Sudan'a gelerek buradan hızla Orta, Batı ve Güney boyunca kara kıtaya yayıldı.²⁴ İsmi değişerek güneyde *dagga* (*dacha*, *docha*), orta kesimlerde *riamba* (*diambe*, *jamba*) olsa da,²⁵ gördüğü ilgi değişmedi. Ekvatorial bölge yerlileri Bashilangeliler değme tarikattan farksız bir esrar kulübü dahi kurdular. Kendilerini "esrarın oğulları" demek olan *Bena-Riamba*, kulüplerini ise "arkadaşlık" manasında *Lubuku* ismiyle anarak, birbirlerini hayat ve es-

24 Berthold Laufer-vd., *Tobacco and Its Use in Africa*, Field Museum of Natural History, Chicago, 1930, s. 13; Max Mayerhof, a.g.m., s. 353.

25 Alonzo Calkins, *Opium and The Opium-Appetite*, J. B. Lippincott & Co., Philadelphia, 1871, s. 320; George Watt, *The Commercial Products of India*, John Murrey, Londra, 1908, s. 249.

rar anlamlarına gelen *moio* sözcüğüyle selamlarlardı. Yani bu onlar için esirgeyen bir baba, eşsiz bir lider, dostluk ya da yaşamdan farksızdı. Şu halde saygı ve sadakati fazlasıyla hak ediyordu ki, her kabile üyesinin bir kez olsun buraya gelip esrar çekerek bağlılığını bildirmesi zorunluydu. Kötü ruhları kovmak veya uğur getirmek gibi anlamları da mürit sayısı da böyle böyle artıyordu. Bunsuz artık ne bir anlaşma yapılabilir ne savaşa ne de yolculuğa çıkılabildi. Sayesinde oluşan birlikle de üyeler arasındaki anlaşmazlıklar tatlıya bağlandığı için tek bir düşman karşısında birleşildi. Düşman, her türden ilkel bağlılığın doğası gereği kültlerine karşı gelen herkes, karşılığysa Chipulumba adlı muhafazakâr grup üyelerinin başına geldiği gibi sorgusuz sualsiz ölümdü.²⁶

Yerlilerin esrar içme usullerinden biri, toprak zemine gömülü şişe (nargile) yöntemi; John E. Philips, "African Smoking and Pipes", *Journal of African History*, sayı 24, 1983, s. 306; yumuşak toprağa gömülü delikli şişe içerisinde yakılan esrar dumanının buna bağlı bir kanaldan boru yardımıyla çekilmesinden ibaret olan bu usulle, biriken dumanın tek bir nefeste alınarak uyuşturucu etkinin artırılması hedeflenmiş olmalıdır. Bu yönüyle temelde kimi günümüz yöntemlerinden farksızdır.

26 Hermann von Wissmann, *My Second Journey through Equatorial Africa from the Congo to the Zambesi in the years 1886 and 1887*, çev. Minna J. A. Bergmann, Chatto & Windus, Piccadilly, Londra, 1891, s. 69, 133, 312; Sula Benet, "Early Diffusion and Folk Uses of Hemp", *Cannabis and Culture*, ed. Vera Rubin, Mouton Publishers, Paris, 1975, s. 45.